

Видавництво У.Н.П. „Свобода і Право“ ч.7.

ІІІ. МИКОЛА БАЙЕР

Причини аграрної революції на
Україні і шляхи до розвязання
аграрної справи.

Київ -- Віденсь, 1920.

Від видавництва.

Одночасно з цією брошурою п. Байєра видавництво випускає другу його брошуру, присвячену земельній справі на Україні, п. з. „Чи хватить для всіх землі і чи можна її рівно поділити“.

При цім звертаємо увагу читачів на незвичайно цікаву розвідку німецького ученого проф. Дра М. Зерінга п. з. „Про земельну справу на Україні“, яка вийшла у Відні 1918 р. накладом „Вістника політики, літератури й життя“.

Висловлені німецьким автором погляди на земельну справу на Україні в основному сходяться з поглядами, які заступає п. Байєр, а вони йдуть по лінії програми Української Народної Партії в земельній справі.

Оці три брошури члени і прихильники Української Народної Партії по-

винні поширювати й популяризувати виложені в них думки, для вироблення серед української суспільності здорового погляду на найважніші проблеми сучасності — земельну справу — від раціонального розвязання якої в великій мірі залежить наше національне й державне буття.

Малоземелля й культурна відсталість широких мас селянства на Україні це головний чинник аг'арних розрухів, які почалися ще в девяностих роках минулого століття. Ці аг'арні розрухи мають свої глибокі коріння в економічних відносинах, які утворилися ще в часах знесення кріпацтва, та політичнім становищі українського населення, позбавленого від давніх часів всякої змоги засвоїти европейську культуру в національних формах.

Ще в часі, коли зносилося кріпацтво, з погляду сільсько-господарського Україна стояла вище ніж інші провінції російської держави. Поміщицька класа мала добрий зиск зі свого господарства, а Україна вже в ті часи була одною з найхлібородніших країв Європи. Знесення кріпацтва для українських шанів було загрозою, бо вносило великі зміни в справі забезпечення можливості провадження господарства.

В той час, як в районах Великоросії, де населення жило переважно з промислів, поміщицька класа до реформи й наділення селянства ставилася без опору й навіть прихильно, на Україні ця класа виступила го-

рячо в обороні своїх класових інтересів. Головний опір реформі поставили якраз українські пані, національно чужі народові українському.

Згадані економічні причини впливали в тім напрямі, що українське селянство мусіло здобувати своє визволення тяжкими економічними жертвами; воно не змогло здобути в наділ всіх тих земель, якими корпетувалося до визволення, а в процесі наділення не одержало навіть і тих норм, які йому належалися. Норми наділення були обчислени на таких підставах, щоби праця селянства на власних землях не забирала всеї робочої сили і щоби селянство змушене було підтримувати свій економічний добробут працею на панських землях.

Загалом здобуло селянство в наділ біля 40% всієї управної землі в девятирі українських губерніях (Київщина, Волинь, Поділля, Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина й Таврія). Цей наділ вже тоді не відповідав робочим силам селянства, як вже вище було зазначено.

Коли-б на Україні, відповідно до її природних багацтв, розвивалася промисловість і коли-б населення її було більш культурне — цей факт послуживби для більшого розвитку народного господарства і викликавби шіднення сільського господарства. Але не такі були визначені шляхи економічного розвитку, не туди стреміла земельна політика бувшої російської держави.

I.

Протягом часу, що відділює нас від епохи скасування кріпацтва, населення України зросло більш, як в два рази. За той час до рук селянства перейшло, в середньому ще до 30—40% панських земель, але від того не піднеслася земельна забезпеченість сільського населення України в тій мірі, як то було б необхідне і відповідало б забезпеченості, яку спостерігасмо в Західній Європі, залишений в тій же мірі, як і Україна.

Залюдність України в 1914 році, перед великою європейською війною, ілюструють такі цифри: Київщина 109 душ, Поділля — 107, Полтавщина — 86, по всіх інших районах України пересічно 80 душ на один квадратовий кільометр. В той же час в державах високого розвитку індустрії маємо таку залюдненість: Франція — 73, Австро-Угорщина — 76, Німеччина 120 душ на один квадратовий кільометр.

Забезпеченість землею, по даним Центрального Статистичного Комітету на 1905 рік, була на Лівобережжю 1.4 десятин, на Правобережжю 1.6 десятин й на степовій Україні (Катеринославщина, Таврія, Херсонщина) 2.5 десятин на одну душу сільського населення. Коли порівнати цю забезпеченість з тою, яку спостерігасмо наприклад в класичній селянській країні — Данії, де на одну душу припадає 2.85 десятин і де сільське населення (що живе виключно зі сільського господар-

ства) становить ледви 60% всії людності, то сумне становище українського селянства виступає перед нами дуже яскраво.

Новіці дані характеризують становище нашого селянства ще сумніше. На десятину оброблюваної (управної) землі на Україні припадає до 160 душ сільського населення, в той час як в Англії всього — 79, в Німеччині — 107 і у Франції 84 душ.

При такій залишеності України мусіла б мати настільки-ж розвинену промисловість, як у Франції й Німеччині і настільки-ж інтенсивне сільське господарство. Але нічого того немає й не могло бути, з уваги на економічну й земельну політику та культурний стан українського народу в бувшій Росії.

Передовсім, до 1900 року селянство України сплюю затримувалося на землі, аби забезпечити фіксовані російському сплату викупних оплат (платіжів), які обтяжували надільну землю. Переселатися було можливо лише при умові, що переселенець або сам сплатить всю решту суми викупних оплат, або знайде когось на своє місце, хто взяв би на себе той обовязок.

Тільки самочинне переселення могло розвиватися і українське село мусіло само дбати про те, аби десь позбутися лишків свого населення. Перепись 1897 року констатує, що до 10% сільського населення емігрувало з України, не маючи виходу з того становища, в якім воно знаходилося. Отже еміграція своєчасно не

впливала в тім напрямі, щоби привести земельний за-
пас до згоди з нормою залюдненості.

Починаючи з 1900 року, а особливо після рево-
люції 1905-1907 року, еміграційна хвиля на Україні
іднеслася на стільки, що кожного року виселялося до
1.6% (до 500 тисяч душ) сільської людності. Протя-
гом 10 років такої еміграції Україна втратила до 15%
свого селянства, яке поїхало до Сибіру й Середньої
Азії, аби знайти там роботу своїм рукам і шматок хліба.

Але мізерність витрат на колонізаційну справу
її допомогу виселенцям (в 1914 р. було визначено на
цю справу всього 30 мільйонів рублів) свідчить про те,
що на нових місцях доводиться нашому селянинові
тежко будувати, поки збудує там своє господарство.

Факт поворотного переселення і пригусового ви-
гинання українських переселенців (в часі революції
1917-1919 років) з тих земель, які вони обсадили на
Саратівщині, Самарщині та інших надволіжських краях
показує ще раз всю нездарність і злочинність росій-
ської колонізаційної політики.

Щодо розвитку промисловості на Україні, то їй-
му були поставлені перешкоди всею економічною полі-
тикою бувшої Росії, яка дбала про розвиток своєї
власної промисловості в центральних великоросійських
губерніях (райони Москви, Ярослава, Петербурга), а для
цього жаділа боронитися від закордонної конкуренції
виробників митом. Одночасно жаділа Росія для вирівнання

свого торговельного білянсу вивозити за кордон, переважно до Німеччини, спрі продукти.

З України вивозився туди хліб, худоба. До 400 мільйонів пудів хліба річно постачала Україна на закордонний ринок і то переважно в зерні, бо Німеччина на високе російське мито відповіла забороною ввозу хліба жукою. Таким чином Україна що року вивозила разом з хлібом в зерні до 100 мільйонів пудів висівок. При бідності нашій на пашу дія худоби, це було чарнотратством, що тяжко відбивалося на розвиткови нашого сікотарства і ставило перешкоди до піднесення сільського господарства.

Мимо такої політики, Україна стала осередком розвитку цукрової, залізної, чавунної й вугільної промисловості, бо самі природні багатства української території давали для того ґрунт. Правда і в цих галузях промислу Україна мала виробляти переважно продукти першого ступеня перерібки — цукор, чавун, залізо (в штабах, балках), вугілля. Перерібка цукру на конціторські продукти, а чавунна й залізна на готові вироби й машини провадилася знову таки на Москівщині, куди вивозились всі спрівіці української промисловості.

Візьміть карту залізниць будьлої Росії і ви ясно побачите, куди ведуть всі залізничні шляхи з української території. Коли ви знаєте, що їх будують не тільки для особового (пасажирського) руху, але переважно

для руху всіх товарів і дібр, ви наочно переконатесь, що Україна була для Росії кольонією.

Однаке і той розвиток промисловості використовувала не українська людність, але великоросійська й польська. Польські робітники на правобережжю опанували цукрову промисловість, бо польські пані, великі землевласники, є власниками цукровень, а в промисловості залізцій і вугільний працюють переважно московські робітники.

Національне й культурне упослідження українського народу, провайдене протягом 250 літ спільногоСпівжиття України з Москвищю, привело до того, що Українець став переважно мешканцем села, мало рухливим і мало придатним до праці на фабриках та заводах. Факт денационалізації всіх великих міст на Україні й росту їх за останні десятиліття в великий мірі конотом захожої, чужої людності показує нам наочно правдивість висловленого твердження про національну й культурну упослідженість українського народу.

Культурний розвиток народу є головною передумовою для розвитку його сільського господарства, промисловості й народного господарства взагалі. Некультурний народ не може використовувати природних багацтв свого краю і буде тільки обектом колонізаційної політики й використовування з боку народів більш культурних, а через те й більш економічно сильних.

Україна колись стояла на високій рівні культури. В часі так званого Рум'янцевського перепису, переведеного в 40 роках XVIII століття, на території Чернігівського й Полтавського полків (на нинішній Чернігівщині, Полтавщині й Харківщині) в кожному селі багато навіть хуторі була школа. Ті школи удержував народ український власними коштами, без жадної допомоги держави. Російський уряд замкнув ті народні школи і через 150 років в 1881 році, на тій самій території, при вдесятеро більшій за людністю, було таке-ж саме число шкіл.

В запорожському війську на 100 душ козаків багато було письменників. Засновуючи нові села й хутори на Слобожанщині, або на бувших землях війська запорожського, будували українські кольоністи-козаки на самперед школу, церкву й шпиталь.

А в 1897 році, майже по 250 літнім перебуванню під Росією, всенародний перепис виявив страшну культурну відсталість українського народу. Тільки 8—10% сільської людності було письменної. Але вся та письменність не йшла далі уміння підписати своє прізвище. Книжка й газета не мала читача в українському селі, бо та книжка й газета були чужі нашому народові своєю мовою.

Як наслідок того культурного упадку нашого народу, якоже вицірання українського елементу з міст, зі сфери промислової й торгової, й занепад сільського

господарства. Нереште 1897 року виявив, що на Україні, особливо в районах промислових, маємо від 10 до 16% зайшлого населення. Праця в промислі, ремеслах і торговлі опинилася в руках тих зайдлих елементів, а український народ мусів нижчіти лише на своїй землі.

А що він нідіс, маємо на це багато доказів. На сани перед згадана вище еміграція української людності. Далі факт незвичайної відсталості сільського господарства на Україні, в порівнанню з краями західно-европейськими, залюдненими в тій же мірі, як і українська територія.

Селянське господарство на Україні ще й доеї додержує трьохпілля. До 8 міліонів десятин управної землі толокує що року. Що таке селянські толоки з погляду господарського й що вони дають, як корисна площа, відомо кожному. Незабезпеченість України пашею показують такі дати, які беремо зі статистичного „Справочника по Югу Россії“, виданого Полтавським Губерніяльним Земством. Сіноносів і пасовисок на Правобережжю (Київщина, Волинь, Поділля) маємо 9% всієї площи земель, на Лівобережжю (Полтавщина, Чернігівщина й Харківщина) — 10%, на Степовій Україні (Катеринославщина, Таврія, Херсонщина) — до 16%. Разом зі згаданим вище вивозом з України до 100 міліонів пудів висівок, незабезпеченість пашею виступає з усією яскравістю.

Черезполосність в великий мірі стоять на перешкоді до запровадження більш раціональної господарки і найкращого використовування земель. Некультурність широких селянських мас є головною перешкою до запровадження черезполосніці.

Та-ж некультурність становить перешкоди і до запровадження різних технічних уドосконалень в господарстві. Приклад Дашії, Німеччини, Чехії показує нам, що піднесення народного господарства в тій мірі, як це відповідало б залидненості української території можливе тільки з піднесенням культурного рівня українського народу.

Середня врожайність на Україні сягає до 40-50 пудів з десятини і, порівнюючи з урожайністю в Англії (126 пудів), Німеччині (108 пудів), Франції (85 пудів) та бувшій Австро-Угорщині (80 пудів), є разично малою.

Ось в коротких побіжжих рисах стан сільського господарства на Україні на період дії революції 1917-1920 років.

Аг'арне перенаселення, шкідлива для України економічна земельна політика бувшої російської держави, жалокультурність українських народних мас — ось той ґрунт, на якому виникли аг'арні розрухи взагалі і напришті величезна аг'арна революція 1917-1920 року. Ці факти примушують нас звернути увагу на шляхи до розвязання аг'арної справи.

II.

Шляхи до розв'язання аг'арної справи в усіх умовах, в усі епохи було й буде зовнішня і внутрішня колонізація.

Зовнішня колонізація полягає в тім, що вся, так би мовити, земля на землі даного краю людність, знаходить собі нове пристановище і новий терен для сільсько-господарської або іншої праці в еміграції до менш залюднених земель.

Внутрішня колонізація полягає в тім, щоби через піднесення сільського господарства взагалі, через розвиток різних бічних його галузів (скотарства, садівництва тощо), а також через організацію переробки всіх цих продуктів господарства в готові вироби для потреб внутрішнього й зовнішнього ринку — дати змогу сільському населенню знайти заробіток, збільшити продуктивність господарства і піднести матеріальний добробут широких мас селянської людності. Піднесення добробуту народних мас та їх культурності утворює ґрунт для розвитку народного господарства взагалі, бо зрост потріб — є головним чинником упровадження народного господарства.

Перейдемо до оцінки кожного зі згаданих способів і можливості використання їх для розв'язання аг'арної справи у нас на Україні.

Переселення було досі головним шляхом, яким

стійкі потоки українського населення виливалися за межі України переважно на Сибір.

Від часу скасування кріпацтва й до війни 1914 року, не менше як 25 % української людності покинуло рідний край. Мимо того аграрне перенаселення на Україні таке, що вимагає переселення ще не менше, як 40 % селянської людності, коли заховувати надалі той неділ землі між господарствами і ту земельну й економічну політику, яку досі проваджено на Україні.

При іншних умовах транспорту, цілком зруйнованого війною й революцією, вивезти з краю 15 міліонів людности с планом неможливим до здійснення навіть протягом кількох літ, о скільки би шлях до Сибіру й надалі був отворений для української еміграції.

Та річ в тім, що для такої кольосальної еміграції нема вже в Сибіру відповідного земельного фонду.

Відомий знавець переселенської справи, професор А. Кавфман, якого неможна запідозрити в сторонніх поглядах, свідчить, що увесь земельний фонд Сибіру і Середньої Азії уже використано. Правда, ще величезні простори Сибіру залишаються незаселеними, але цілком сумнівию річю є, щоби найширші й найкоштовніші ініціаторії могли подолати природні кліматичні перешкоди (невистарчаюче підсоння і промерзливість сибірських ґрунтів) і зробили ті простори придатними для заселення. Тайга зістанеться неприступною для хліборобської колонізації.

Для розвитку лісових промислів, гірництва й фабрично-заводської промисловості дає Сибір величезні перспективи, але се справа далішої будуччини, бо тільки державно-автономне існування самого Сибіру може забезпечити можливість здійснення таких перспектив. Отже, над справою вичерпуючого скольонізування Сибіру хліборобським населенням треба поставити рішучо, як то кажуть, хреста.

Краще стоїть справа з Туркестаном та Середньою Азією. Там необхідно перепровадити величезні й коштовні меліорації в напрямі наводнення грунтів і збудування шляхів комунікацій. Після того буде можливим направити туди еміграційну хвилю. Але такі меліорації потрібують величезних коштів і довгого часу, а через те власне й переселення не можна вважати за спосіб до розвязання аграрної справи в нинішній момент.

Навіть в будуччині, при відповідній розумній колонізаційній політиці, можна буде переселити на Сибір, в Середню Азію й Туркестан, по авторитетному свідоцтву знавця аграрної справи в Росії Н. Огоновського не більше, як 400.000 душ річно.

А що сама Україна що року збільшує своє населення що-найменше на 600.000 душ, — отже нема чого покладати надій на переселення в будуччині й годі думати про боротьбу цим шляхом з аграрним перенаселенням, яке є головною причиною аграрної анархії на Україні.

Ще менше продуманими і цілком несовісними являються пляни переселяти українське населення в губернії, які лежать на Волгою. Місцеве населення там само задихається від аграрного перенаселення. Факт вигнання автівок українських переселенців в часі революції 1917—1918 р. найкращий доказ проблематичності таких плянів.

Після сказаного мусимо признати, що зовнішня колонізація в наших умовах не є шляхом до розвязання аграрної справи.

Зостається лише один шлях — шлях колонізації внутрішньої.

Насамперед тут повстає питання про інший поділ земельного фонду. Велика земельна власність на Правобережжі й Степовій Україні посідає до 45—50 % всіх управлінських земель. На Лівобережжі вона становить до 35 % всіх управлінських земель. Величезні земельні простори посідають незначні групи населення — ледво 2 %.

В середньому велике земельне господарство на Україні стоїть не вище, а навіть нище середнього й дрібного господарства. Загалом велика земельна власність може дати фонд для наділення малоземельних та безземельних господарств в розмірі до 10—12 мільйонів десятин. Для точного обчислення того фонду бракус певних статистичних даних. У всякому разі, за виключенням лісів державних і приватних, які держава мусить зберігти в інтересах цілого народу, можна би мати фонд не менше 10 мільйонів десятин.

Тяжким, але не недосяжним завданням є зберегти певний фонд для забезпечення цукрової промисловості, біля якої годується до $\frac{1}{2}$ міліона робітників і яка може дати Україні що року до 120 міліонів пудів цукру.

Заховання великих господарств і використовування згаданого фонду для вшарендування його малоземельним і безземельним селянам, будьби в погляді інтересів держави і народного господарства недопустимим і нерациональним, бо приведе до виснаження ґрунтів і є протицільним всіким заходам до піднесення видатності господарства.

Через те момент вивласнення набирає такої гостроти і є головним чинником в боротьбі за аг'арну реформу від початку революції 1917 р.

Демагогічні гасла, кинені в народі маси лівими партіями, аби вести ті маси за собою, і упертість кляси великих земельних власників в обороні своїх прав, тісно сполучена зі змаганнями до реставрації старого режиму — ось головні причини, які важливу справу аг'арної реформи роблять актуальною і дають їй неприродний напрямок.

Передача безземельному і малоземельному селянству згаданого фонду буде великою допомогою в справі розвязання аг'арної кризи на Україні, але вона не може залагодити той кризи навіть для сучасного покоління, бо для забезпечення українського селянства землею до трудової норми, при сучасному технічному стані про-

дукції в сільськім господарстві, потрібно яє 10 міліонів десятин, але приблизно ще 30 міліонів десятин, яких нема й не може бути.

Перехід до вищих форм господарювання і знесення толоки та звязаної з толочним правом через землорозподільство українському селянству (правда, поволи, протягом певного часу) не менше 8 міліонів десятин, які необхідно використати для збільшення виключно кормової площини, але не для зернової продукції. Але й це не розвязує справи.

Питання переходу земель з викупом чи без викупу, на підставі соціалізації, націоналізації чи приватної власності набуло великого значення головно через боротьбу партій за владу й верховодство над народними масами.

Проголошення переходу землі без викупу при обезціненню української й російської валюти, яка в паперових грошах сконцентрується переважно в руках селян, фактично примушує селянство платити за землю, тільки ріжними продуктами і цей викуп має бути досить поважним.

При малокультурності й індівідуалізмові українського селянина проби розвязання аграрної справи через соціалізацію, вириваючи землю з рук селянства і обещаючи її на ринку, зглядно унерухомлюючи її як товар, привели тільки до упадку сільсько-господарської пролукції і страшної анархії в земельних відносинах.

Треба знати і це твердо всім запамятати, що тільки високий інтерес і любов дേ землі, як свої приватної власності, творять психологочну основу для збільшення праці хлібороба і піднесення видатності сільсько-господарської продукції, а це легковажать наші доморослі реформатори. Зрештою селянство в масі своїй не розуміє іншого відношення до землі, як до приватної власності. В інтересі держави треба використати цей психологочний момент, а не переходити над ним до порядку дневного, як це досі у нас роблять правлячі соціалістичні партії.

Ta сама передача селянству великої земельної власності, без одночасних заходів до піднесення видатності сільського господарства (знищення через зполоші, перехід до скотарсько-зернового господарства й до упромисловлення господарства через перерібку зерна в муку, мяса в консерви, молока в масло і т. п.) не в силі розвязати аграрної справи.

Тільки інтенсифікація сільського господарства, піднесення його видатності може злагодити гостроту аграрної кризи, а це вимагає насамперед піднесення культурного рівня селянства і поширення в його масах технічних знань та кооперації всіх галузів господарства.

Через кооперацію можемо дійти й до упромисловлення (індустріялізації) сільського господарства. Потрібні для цього капітали можуть прийти лише тоді, коли

будуть забезпечені правом власності на землю, не залежно від того, чи це право буде індівідуальним чи кооперативним. Без притягування капіталів ніяке упромисловлення господарства неможливе.

Але упромисловлення сільського господарства у великий мірі залежить також від загальної земельної та економічної політики держави. А відповідна в цім напрямі політика може провадитися тільки при забезпеченню державних прав України. Тільки у власній державі буде український народ господарем на своїй землі і матиме змогу запровадити найкраще господарство і в такім напрямі вести свою економічну політику, який найбільше відповідає його економічним потребам.

Треба підчеркнути, що без розвитку всіх галузей народного господарства в цілому, годі думати про можливість розвязати аграрну справу і боротися з аграрним перенаселенням. А розвій індустрії на Україні можливий тільки з піднесенням добробуту селянства, як масового покупця індустріальних виробів. Але й розвиток індустрії, ще в більшій мірі, як сільського господарства, може забезпечити тільки власна державність.

Українським і неукраїнським політікам на Україні вже раз треба залишити ріжкі соціальні та політичні експерименти та подумати про те, як найшвидче та найкоротшим шляхом привести український народ до такого стану, аби він знайшов вільний вихід для розвою своїх економічних і культурних сил.

Обставини часу заставляють нас прийти в основу аграрної політики поки що шлях внутрішньої колонізації.

Зваживши всі згадані вище економічні, культурні, політичні й психологочні моменти, можемо начеркнути ось такі головні основи політики в аграрній справі:

Негайнé злесення великої земельної власності за викуп, переведене ~~Державою~~, аби не допустити земельної спекуляції; передача її на вільготних умовах і на підставі особистої власності малоземельним і біеземельним селянам; заховання дрібної і середньої селянської власності; притягнення капіталів до землі, аби утворисловити її піднести сільське господарство; найширший розвій сільської кооперації; економічна й земельна політика, що прямує до розвою парального господарства взагалі й до піднесення добробуту українського народу; забезпечення демократичних принципів в державному і громадському життю, без яких є виключений культурний, економічний і політичний розвиток народу; забезпечення національно-культурного розвитку українського народу, бо культурність є головною підставою й первоосновою економічного розвитку.

Тільки отсії принципи приведуть нас до благодіння аграрної справи і виведуть народне господарство зі стану занепаду й анархії.

